

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПУБЛІЧНОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

КОРОВАЙКО Олександр Іванович - кандидат юридичних наук, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.1

В статті на основі аналізу юридическої літератури та діючого законодавства з урахуванням практики Європейського суду по правах людини розглянуті проблеми реалізації міжнародних стандартів публічного судового розгляду в уголовном судопроизводстве України. Определены направления совершенствования уголовного процессуального законодательства с целью обеспечения надлежащего механизма соблюдения требований по реализации принципа гласности и открытости судебного производства, в частности, сообщения сторонам и участникам производства о времени и месте судебного заседания, обеспечения надлежащих условий для фиксации процесса общественностью и его трансляции, четкого обоснования причин принятия решения об осуществлении уголовного производства в закрытом судебном заседании.

Ключові слова: кримінальне судочинство, судові провадження, міжнародні стандарти судочинства, публічний судовий розгляд, гласність і відкритість судового провадження.

Постановка проблеми

Шлях України до Європейської інтеграції вимагає приведення вітчизняного законодавства у відповідність до існуючих міжнародних стандартів, зокрема у сфері судочинства. Особливо це стосується кримінального судочинства, оскільки саме до його завдань віднесено захист особи, суспільства та держави від найбільш небезпечних правопорушень – кримінальних. До

того ж саме в цій сфері можуть мати місце найбільш істотні обмеження прав людини. Саме тому питання охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження згідно з вимогами демократичного суспільства має виключно важливе значення.

Однією з гарантій дотримання основоположного права особи - права на справедливий суд, його невід'ємним елементом є гласність (публічність) судового розгляду. Ця засада прямо передбачена в основних міжнародно-правових актах з питань прав людини, зокрема, у ст.ст. 10, 11 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У вітчизняному законодавстві гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами віднесено до основних засад судочинства (ст. 129 Конституції України). Гласність і відкритість судового процесу визначено і як основна засада організації судової влади (ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). У кримінальному процесі вона закріплена п. 20 ч. 1 ст. 7 КПК України та більш докладно визначена у ст. 27 КПК України.

При цьому у зв'язку з змістовним реформуванням судової гілки влади в Україні в цілому та кримінального судочинства, яке відбулося останніми роками, виникає потреба здійснення комплексного аналізу за для переосмислення існуючих теоретичних поло-

жень стосовно сутності та змісту засади гласності та відкритості судового провадження, а також удосконалення правових норм, які регламентують цей напрям, для приведення їх у відповідність із існуючими міжнародними стандартами з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми гласності та відкритості судового процесу розглядалися у наукових працях Ю.М. Грошевого, В.В. Городовенка, В.В. Короля, В.В. Леоненка, М.І. Сірого, В.Т. Маляренка, І.Є. Марочкіна, Л.М. Москвич, В.Т. Нора, О.П. Кучинської, О.М. Овчаренко, М.А. Погорецького, Н.В. Сібільової, О.Г. Шило та інших вітчизняних учених. Проте зазначений принцип стосовно до кримінального процесу досліджувався переважно на теоретичній та нормативній базі пострадянської моделі судочинства. У свою чергу, з моменту запровадження нового КПК України суттєво удосконалено законодавство про судоустрій, визнано обов'язковість практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) тощо.

Не вирішені раніше проблеми

Враховуючи ті зміни у змісті багатьох теоретичних та нормативних положень, якими регламентовано порядок судочинства в Україні, що відбулися останнім часом, потребує подальшого дослідження питання визначення природи принципу гласності (публічності) судового провадження, його місця у системі засад кримінального процесу, змісту та гарантій реалізації відповідно до передових міжнародних стандартів судочинства.

Метою статті є дослідження засади публічного судового розгляду в кримінальному судочинстві України та визначення напрямів удосконалення механізмів її реалізації у судовому провадженні як невід'ємної складової та гарантії права на справедливий суд.

Виклад основного матеріалу

Чинне законодавство України у сфері судоустрою в цілому та в різних галузях судочинства, спираючись на термінологію Конституції України, закріплює засаду гласності та відкритості судового процесу. При цьому, як свідчить аналіз текстів міжнародних нормативно-правових актів та практики ЄСПЛ, гласність і відкритість судового розгляду фактично у них ототожнюються з його публічністю. Таким чином, як міжнародний стандарт судочинства визначається публічність судового провадження. Водночас у вітчизняній правовій доктрині домінує інший підхід, за якого гласність і відкритість судового процесу, як складові єдиної засади судочинства, розрізняють. Так, В. В. Городовенко зазначив, що гласність – це забезпечення судом особам, чиїх інтересів стосується справа, права знати про дату, час і місце судового засідання у ній, права бути вислуханим у суді, а також знати про всі ухвалені рішення у справі. Відкритість судового процесу зумовлює надання особам, які не причетні до судової справи, права бути присутніми в судових засіданнях. Процесуальне законодавство обмежує таке право тільки у разі проведення закритих судових засідань у визначених законом випадках [1, с. 40-41]. У науковій літературі нерідко перший різновид називають «внутрішньою» гласністю, а другий – «зовнішньою».

Щодо цього питання, то В.В. Король дійшов до висновку про те, що гласність кримінального судочинства насамперед передбачає так звану «зовнішню» гласність (для всіх громадян). Цей висновок він обґрунтовує тим, що так звана «внутрішня» гласність (для сторін) є проявом дії таких засад кримінального судочинства, як безпосередність, усність, змагальність, забезпечення обвинуваченому права на захист і рівність учасників процесу. З урахуванням цього вказаний автор наполягає також і на нецільності включення до змісту даної засади положення про необхідність повної фіксації ходу судового процесу як обов'язку суду [2, с. 5]. Однак відмітимо, що такий підхід хоча видається логічним, проте потребує додаткового осмислення, враховуючи сучасну систему засад кримінального провадження.

Крім того, у міжнародно-правовому аспекті до принципу публічності судового провадження віднесено не тільки «зовнішні», а і «внутрішні» прояви гласності.

Критерії публічності (гласності та відкритості) судового розгляду досить детально розкриті у практиці ЄСПЛ. Зокрема, неодноразово наголошено, що відкритість судового провадження є фундаментальним (невід'ємним) принципом правосуддя, закріпленим у ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У справі «Белашев проти Росії» ЄСПЛ відзначив, що публічний характер слухань захищає учасників процесу від таємних дій судової влади за відсутності громадського контролю. Здійснення правосуддя, у тому числі в судах, знаходить легітимність від публічності [3, п. 80]. У цьому сенсі В. П. Гончар підкреслює, що практика ЄСПЛ щодо міжнародно-правових стандартів гласності судового провадження дозволяє дійти до висновку про те, що публічність судового процесу є однією з суттєвих гарантій забезпечення справедливого судочинства. Правило публічності судового провадження іноді може поступатись вимогам, продиктованим міркуваннями захисту громадського порядку, зацікавленістю сторін судового процесу у забезпеченні їх прав на приватність [4, с. 5]. Загалом з практики ЄСПЛ випливає, що принцип публічного характеру судових слухань включає два аспекти: проведення відкритих засідань і публічне проголошення вироків. Крім того, він пов'язаний із реалізацією права на усний розгляд, тобто забезпечення можливості особі, яку звинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, бути присутньою в суді першої інстанції [5, с. 31].

О. О. Овсяннікова, здійснивши аналіз чинного КПК України щодо реалізації у ньому принципу гласності судового провадження, визначила три її аспекти: 1) обов'язок суду забезпечити гласність судового розгляду справи, який реалізується шляхом розміщення оголошення про час, день та місце судового засідання, надання можливості сторонам процесу ознайомитися з матеріалами справи тощо; 2) право сторін на гласний розгляд справи, яке полягає в їхньому праві на гласне судочинство, поінформова-

ність про зміст вимог і заперечень сторін, ознайомлення з матеріалами судової справи, праві бути вислуханим у судовому засіданні тощо; 3) право бажаючих бути присутніми на відкритих судових засіданнях, у тому числі представників засобів масової інформації, поширювати та отримувати інформацію про діяльність суду [6, с. 180]. Таким чином науковець віднесла вимогу відкритості до змісту гласності судового процесу, що уявляється цілком прийнятним. У свою чергу аналіз змісту засади кримінального провадження, визначеної у ст. 27 КПК України, дозволяє стверджувати, що вітчизняний законодавець намагається розрізнити окремо вимоги гласності, відкритості судового провадження та його повного фіксування технічними засобами.

Водночас в інших галузях вітчизняного законодавства застосовано дещо відмінні підходи. Зокрема, Конституція України (ст. 129) встановлює засаду гласності судового процесу та його повного фіксування технічними засобами. Законодавство про судоустрій визначає принцип гласності і відкритості судового процесу, до змісту якого входить і його фіксування технічними засобами (ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Такий самий підхід застосовано у КАС України (ст. 12) та ЦПК України (ст. 6). У ГПК України (ст. 4-4) всі три вимоги віднесено до принципу гласності розгляду справ. Наведене свідчить про невизначеність термінології, пов'язаної із забезпеченням гласного (публічного) судового розгляду як міжнародного стандарту, у вітчизняному судочинстві. Певні невідповідності у застосуванні термінології викликає і та обставина, що засада публічності у національному кримінальному провадженні визначена як обов'язок слідчого, прокурора розпочати досудове розслідування, вжити всі передбачені законом заходи для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК України). Тобто в поняття публічності вкладено інший зміст, ніж у міжнародно-правових актах.

Враховуючи вищевказане, відзначимо, що у сучасних реаліях зміст міжнародного стандарту публічності судового розгляду знаходить своє відображення у вимогах

кримінального процесуального законодавства України щодо гласності та відкритості судового провадження.

На нашу думку, з метою гармонізації вітчизняного законодавства як із міжнародними стандартами, так і з конституційно-правовими приписами, слід обрати єдиний термін для позначення наведеного принципу судочинства. Уявляється, що ним має бути гласність. Зокрема, у тлумачному словнику української мови слово «гласний» означає «приступний до широкої громадськості, відкритий, публічний» [7, с. 244]. Отже, оскільки принцип публічності в кримінальному процесі України має інший зміст, ніж розуміння гласності, а в Конституції України вжито термін «гласність», то відповідна засада кримінального судочинства має іменуватись саме гласністю судового провадження, і вона має бути повністю узгоджена та вважатись аналогом складової права на справедливий суд – публічності судового розгляду. У свою чергу, вимогу повного фіксування процесу за допомогою технічних засобів можна віднести до змісту засади гласності, оскільки це визначає спосіб фіксації інформації під час судового засідання, отже, окремою процесуальною гарантією забезпечення гласності.

У цілому можна констатувати, що в українському законодавстві закріплені достатні гарантії забезпечення гласності судового процесу. Зокрема, ст. 27 КПК України встановлено складові наведеної засади, що декларують заборону обмежувати права на отримання інформації про час і місце судових засідань, результати судового розгляду; відкритість судового провадження; основні принципи оголошення в судовому засіданні змісту особистих записів, розмов тощо; вичерпний перелік підстав для закритого судового провадження; офіційне фіксування судового засідання допомогою звукозаписувального технічного засобу; основні правила фіксування та трансляції судових засідань сторонами та громадськістю, а також прилюдне проголошення судового рішення. Зазначені правила деталізовані в інших статтях КПК України.

Також окремі положення, що забезпечують реалізацію досліджуваної засади, за-

кріплені в нормах законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про доступ до судових рішень», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян», «Про державну таємницю», «Про телекомунікації», «Про захист персональних даних», інших законах і підзаконних нормативно-правових актах стосовно зазначеного напрямку. Проте, як зазначає А. О. Малярєнко, в українській практиці та законодавстві наявні досить серйозні проблеми не щодо закріплення певних норм, а в аспекті дійсного забезпечення гарантій, встановлених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, їх практичного втілення та конкретного прояву [8, с. 50-51]. Тому слід розглядати зазначене питання не тільки щодо змісту самих норм, а і реальних можливостей і практики їх дотримання.

Аналіз рішень ЄСПЛ проти України з приводу порушення вимоги публічного судового провадження дозволяє стверджувати, що помилками вітчизняних судів є часом безпідставні обмеження щодо забезпечення відкритості судового розгляду в першій інстанції як шляхом прийняття необґрунтованих рішень про здійснення провадження в закритому судовому засіданні, так і через фактичне створення неналежних умов для участі сторін і громадськості.

Так, у справі «Шагін проти України» національним судом було ухвалено рішення про закриті судові провадження з міркувань запобігання розголошенню відомостей про свідків і потерпілих та забезпечення безпеки учасників судового процесу. Проте, як зазначив ЄСПЛ, міркування безпеки повинні бути достатньо переконливими і повністю поясненими, чого зроблено не було [9, п. 65]. У справі «Лучанінова проти України» доступ громадськості до судового засідання був обмежений не формально, а фактично. По-перше, розгляд відбувся у диспансері з обмеженим доступом. По-друге, суд не дозволив іншим особам, окрім учасників провадження, залишитися в палаті, де відбувався розгляд, або входити до неї. По-третє, як вказав у своєму рішенні ЄСПЛ, з матеріалів справи не вбачається існування загальнодоступної інформації про дату та місце засі-

дання [10, п. 56]. У справі «Стрижак та інші проти України» ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки не було доведено, що заявника було належним чином повідомлено про дату та час слухання у справі [11, п. 41].

Хоча зазначені рішення винесені у справах, розглянутих за нормами попереднього КПК України 1960 року, але аналіз чинного законодавства дає підстави вважати, що окремі проблеми регламентації правил дотримання публічності судового провадження, на жаль, залишаються.

Так, зміст ст. 27 КПК України не узгоджено у повній мірі з вимогами, встановленими ст. 11 Закону України «Про судочину» та критеріями відкритості судового процесу, визначеними ЄСПЛ. Зокрема, в даній статті необхідно чітко передбачити обов'язковість невідкладного оприлюднення та доступної для сторін інформації про місце, дату і час судових засідань. Також слід конкретизувати, що рішення суду про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні має бути переконливо обґрунтовано судом і повністю пояснене учасникам провадження. Крім того, є потреба передбачити, що на підставі ухвали суду може здійснюватись трансляція судового засідання не тільки по радіо і телебаченню, як це визначено зараз, а, зважаючи на розвиток сучасних телекомунікаційних технологій, будь-яке транслявання. Відповідно до цього слід удосконалювати й конкретні норми-гарантії дотримання вказаної засади кримінального провадження.

Урахування цих пропозицій сприятиме більшій гармонізації вітчизняного кримінального процесуального законодавства існуючим міжнародним стандартам судочинства, а отже, забезпечувати належний захист прав людини і основоположних свобод.

Висновки

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що встановлена міжнародно-правовими актами засада публічності судового розгляду в цілому знайшла своє належне закріплення у вітчизняному кримінальному процесуаль-

ному законодавстві, зокрема у гласності та відкритості судового провадження. Проте, враховуючи зміст міжнародно-правових норм, а також практику ЄСПЛ з цього питання, у чинному КПК України підлягають удосконаленню гарантії дотримання гласності судового розгляду, зокрема дієвість повідомлення сторін та учасників провадження про місце і час засідання, а також доступність для сторін такої інформації, повідомлення громадськості (публіки) про місце і час слухань; забезпечення належних умов для проведення засідання в приміщеннях, де можливою є участь представників громадськості (публіки), а також правил фіксування процесу громадськістю та його транслявання у засобах масової інформації; чіткого обґрунтування причин ухвали рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні тощо.

У цьому контексті перспективними напрямом подальших наукових досліджень є з'ясування відповідності системи засад кримінального провадження, що передбачені КПК України, існуючим міжнародним стандартам у сфері кримінального судочинства.

Література

1. Городовенко В. В. Принцип гласності та відкритості у вітчизняному судочинстві: проблеми реалізації / В. В. Городовенко // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 9 (133). – С. 38-43.
2. Король В. В. Засада гласності та її обмеження в кримінальному судочинстві України: автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Король. – К., 2002. – 19 с.
3. Белашев против России (заявление № 28617/03) : Решение Европейского суда по правам человека от 4 декабря 2008 года. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://zagr.org/219.html>.
4. Гончар В. П. Міжнародно-правові стандарти гласності судового процесу в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини / В. П. Гончар // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 1 (18). – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/154/176>.

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі аналізу юридичної літератури та чинного законодавства з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини розглянуто проблеми реалізації міжнародних стандартів публічного судового розгляду в кримінальному судочинстві України. Визначено напрями удосконалення кримінального процесуального законодавства з метою забезпечення належного механізму дотримання вимог щодо реалізації засади гласності та відкритості судового провадження, зокрема, повідомлення сторін та учасників кримінального провадження про час і місце судового засідання, забезпечення належних умов для фіксування процесу громадськістю та його транслявання, обґрунтування причин прийняття рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні.

5. Руководство по статье 6 Конвенции. Право на справедливое судебное разбирательство (уголовно-правовой аспект) . – Совет Европы / Европейский суд по правам человека, 2014. – 72 с. – Электронный ресурс. – Режим доступа: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/04041CB11A2E814EC2257F9900411906](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/04041CB11A2E814EC2257F9900411906).

6. Овсяннікова О.О. Принцип гласності кримінального процесу у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / О.О. Овсяннікова // Юридична осінь 2012 року : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (13 листоп. 2012 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». - Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 179-181.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь, ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

SUMMARY

Based on analyses of legal literature and current legislature taking into consideration case law of European Court of Human Rights, the article reviews issues of implementing international standards of public judicial examination in criminal legal proceedings of Ukraine. It defines the following ways for enhancing criminal procedural legislature in the question of securing a proper mechanism for providing publicity and openness of judicial proceedings: notifying parties and participants of criminal legal proceedings about the time and place of court hearing, providing adequate conditions for public coverage and broadcast of legal proceedings, substantiation reasoning for providing closed judicial examination in criminal legal proceedings.

8. Малярєнко А. О. Поняття і сутність публічного проголошення судового рішення в світлі практики Європейського Суду з прав людини / А. О. Малярєнко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Число 1 (17). – С. 47-54.

9. Шагін проти України (Заява N 20437/05): Рішення Європейського суду з прав людини від 10 грудня 2010 року. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_612.

10. Лучанінова проти України (заява № 16347/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 9 червня 2011 року. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_788.

11. Стрижак проти України (заява № 72269/01) : Рішення Європейського суду з прав людини від 8 листопада 2005 року. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_441.